

«Πίσω στους Προσωκρατικούς», λοιπόν;

«Προσωκρατικοί-Αείζων πυρ». Επιμέλεια - μετάφραση: Ι.Ρ. Πανέρης -Ι.Μ. Μπαχαράκης. Σειρά «Κιβωτός Ζώσας σιωπής». Εκδόσεις Μπαχαράκη, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 283.

«Κάποιος αποφασίζει να βγάλει από τη μέση τους Έλληνες. Τι μένει; Ένα συνεχές τραύλισμα». Αυτή ήταν η γνώμη του Ελίας Κανέτι. Πρόδηλη η υπερβολή εδώ, ίσως και εσκεμμένη, δεν αφαιρεί ωστόσο όλο το νόημα από τη φράση ενός λογίου που συγκαταλέγεται στους λιγοστούς που κατόρθωσαν να αισθανθούν και να στοχαστούν ως Ευρωπαίοι. Δεν αληθεύει φυσικά το «τραύλισμα», βέβαιο είναι πάντως ότι το δυτικό πνεύμα δεν παύει να επιστρέφει στις πηγές -το ίδιο τις έχει τιμήσει με αυτόν το χαρακτηρισμό-, κι όχι για να ξεδιψάσει, παρά για ν' ανοίξει τη διψα του για γνώση. Οι παραγωγές του αρχαιοελληνικού λόγου δεν συνιστούν Βιβλο, δεν είναι κείμενα-ταμπού και δεν χρωστούν την ισχύ και την ευμορφία τους σε κάποια ουρανόπεμπτη αποκάλυψη. Δεν υπάρχει εκεί καμία παρακαταθήκη τελεσίδικης «αληθείας» και ιερής αυθεντικότητας - κι ως αφήσουμε τις διαφημιστικές υπερβολές του είδους «Οι Έλληνες είπαν τα πάντα» να τρώγονται από την αμετροέπειά τους. Υπάρχουν όμως, αναλυμένοι σε έξοχα γραπτά, τρόποι ουσιαστικής προσέγγισης των ανθρωπίνων και των φυσικών, τρόποι εναντίωσης στην Ανάγκη, τρόποι να καταληφθεί το άγνωστο και να 'ρθει το δεινόν στα μέτρα του ανθρώπινου, τρόποι να αντληθεί από τον κόσμο αυτό που φέρει το όνομά του: η ωριμότητα - άρα και η απαντοχή.

Μιλώντας για τις «πηγές», για τις πρωταρχές του στοχασμού, μιλάμε για τους προσωκρατικούς φιλοσόφους του 6ου και 5ου π.Χ. αιώνα - και δεν μπορεί εδώ να μην αναδυθεί στη μνήμη τόσο ο γόνιμος θαυμασμός του Νίτσε για τους προδρόμους του Σωκράτη όσο και η προτροπή του Καρλ Πόππερ: «Πίσω στους Προσωκρατικούς». Λαμπρά ψήγματα της σοφίας τους, μεταφρασμένα από τους Ι.Ρ. Πανέρη και Μ.Ι. Μπαχαράκη, περιέχει ένα καλαίσθητο τομίδιο που φέρει τον τίτλο «Αεί-

ζων πυρ» και τον υπότιτλο «Είναι του νου η δύναμη πελώρια». Βρίσκουμε εδώ πολύτιμα λεπτοურγήματα που εξακολουθούν να απαιτούν την υλική μετάφρασή τους - από το «Αρχή άνδρα δείκνυσιν» του Πιττακού ως το «Η σιγήν κείριον ή λόγον ωφέλιμον έχε» του Πυθαγόρα και το «Νηστεύσαι κακότητος» του Εμπεδοκλή. Το βιβλίο εντάσσεται στη σειρά «Κιβωτός Ζώσας σιωπής» των εκδόσεων Μπαχαράκη, η οποία ε-

μπλουτίζεται και από τόμους που περιέχουν ρήσεις των λυρικών ποιητών της αρχαιότητας, των τραγικών και των κωμικών. Θα εκδοθούν επίσης τόμοι με αποφθέγματα των ιστορικών, των φιλοσόφων, των επικών, των ρητόρων και των σοφιστών. Λιγοστά τεκμήρια της σκέψης των προσωκρατικών άφησε ανέγγιχτα ο χρόνος. Τα λείψανα των αναζητήσεών τους τα συγκέντρωσαν οι ελληνιστές Hermann Diels και Walther Kranz (κι ας λάβουμε εδώ υπόψη ότι ο Πλάτων, που παραθέτει πολλά αποσπάσματα των προγόνων του, δεν υπήρξε ιδιαίτερα «τυπολάτρης» στις παραπομπές του, κι όχι μονάχα από αμέλεια παρά και επειδή έκρινε ή και ειρωνευόταν ταυτόχρονα την προδρομική άποψη που κατέγραφε). Μια σπουδαία ανάλυση των αποφθεγμάτων τους συνιστά το έργο «Οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι» των G.S. Kirk, J.E. Raven και M. Schofield (μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1988).

Δεν πάει καιρός που εκδόθηκε άλλο ένα βιβλιαράκι με γνωμικά των Προσωκρατικών, μεταφρασμένα από τον Νίκο Μουλακάκη (εκδ. Επικαιρότητα). Ένα προφανές πλεονέκτημα της θεσσαλονιώτικης έκδοσης απορρέει από την προσπάθεια να διευκολυνθεί από την εικαστική σύλληψη του τόμου όχι απλώς η ανάγνωση παρά η σπουδή: τα αποφθέγματα δεν παρατίθενται αραδιαστά, σωρευτικά, δέκα ανά σελίδα, αλλά έχει επιλεγεί ένα σχήμα που τους επιτρέπει να ανασαίνουν και να επιβάλουν την προσήλωση. Το δεύτερο πλεονέκτημα σχετίζεται με το χρόνο που καλύπτει η αποθησαύριση, άρα και με την

Τα λαμπρά αποφθέγματα των προδρόμων της φιλοσοφικής σκέψης σ' ένα φροντισμένο ανθολόγιο

Εικονογράφηση: Ζαφείρη Ιωσηφίδη

ποικιλία των αποθησαυριζομένων. Εδώ λοιπόν, πριν ποντιστούμε στον αλμυρό Λόγο των Ιώνων, του Ηράκλειτου, του Δημόκριτου, του Πυθαγόρα, του Ξενοφάνη, του Εμπεδοκλή, του Ζήνωνα του Ελεάτη, του Παρμενίδη, έχουμε την τερπνή δυνατότητα να χρησιμοποιήσουμε τους φανούς που μας προσφέρουν τα προανακρούσματα της σκέψης τους, οι πρόδρομικές τους «ποιητικές γενεαλογίες», είτε αυτές αποδίδονται σε μυθικές μορφές όπως ο Ορφείας και ο Μουσαίος είτε σε πρόσωπα ιστορικά, όπως ο Επιμενίδης ο Κρησ, ο Ακουσίλαος από το Αργος και ο

Φερεκύδης από τη Σύρο. Παρατίθενται επίσης τεκμήρια της «προφιλοσοφικής σκέψης» των Επτά Σοφών. Απουσιάζουν ωστόσο οι σοφιστές, ο Πρωταγόρας προπάντων και ο Γοργίας.

Ένα άλλο ειδοποιό γνώρισμα της ανθολόγησης των Πανέρη-Μπαχαράκη οφείλεται στη δοκιμή να παρουσιαστεί ένας μεταφραστικός λόγος όχι ξηρός και επιπεδος παρά ρυθμικός. Υπάρχει δηλαδή λογοτεχνική επιδίωξη που για να τελεσφορήσει επιστρατεύονται τρόποι της ποιήσης, τεχνικές και μοτίβα της. Τη νομιμότητα ενός τέτοιου εγχειρήματος θα ήταν

άστοχο και παραπειστικό να την αναζητήσουμε στο γεγονός ότι ο Εμπεδοκλής και ο Παρμενίδης συνέθεσαν εμμέτρως τα «Περί Φύσεως» φιλοσοφικά έπη τους ή στην επιλογή του Σόλωνα να γράψει ποιητικά τις πολιτικές του υποθήκες. Κρίνοντας από το αποτέλεσμα, δεν μπορώ να μη σημειώσω ότι λογοτεχνικά αρθρωμένα τα μεταφρασμένα γνωμικά, και δοσμένα με το σχήμα των νεοελληνικών παροιμιών, είναι οπωσδήποτε ευκολότερα απομνημονεύσιμα (οπότε ενδέχεται να υπερρετήσουν σε βαθύτερο χρόνο τη σκέψη του αναγνώστη) απ' όσα όταν παρατίθε-

νται σε εκδοχές πεζότερες ή περιφραστικέες.

Ωστόσο, το διακύβευμα μπορεί μερικές φορές να αποδειχθεί ιδιαίτερα ακριβό. Το ζεύγος «αυστηρό μήνυμα-γλαφυρό σχήμα μεταφοράς» αποβαίνει επισφαλές όταν η επιθυμία του ρυθμού οδηγεί αν όχι σε απώλεια σημασίας, τουλάχιστον στην απομάκρυνση από τη νοηματική πραγματικότητα του πρωτοτύπου.

Επί παραδείγματι: Η μετάφραση «Ανάξιον μνην επαινείς ποτέ σου για τα πλούτη», κομίζει ακέραιη, με το ιαμβικό περπάτημά της, την αμέσως κατανοητή προτροπή του Βιάντος του Πριηνέως («Ανάξιον άνδρα μη επαινεί δια πλούτων»), και μπορεί ευλόγως να ελπίζει στη βαθύτερη αποτύπωση της.

Δόκιμη επίσης μπορεί να θεωρηθεί η επιλογή των δρόμων του δεκαπεντασύλλαβου για να δοθεί στη μορφή «Μ' όποιον τον ζώνουν συμφορές, χαρά εσύ μη νιώθεις» η προτροπή του Χίλωνος «Τω δυστυχούντι μη επιγέλα», αν υπολογίσουμε ότι δεν ξεμακρύνουμε από τους όρους του αρχικού κειμένου, ενώ το μόνο παραγέμισμα στη μετάφραση, το μόνο περιττό είναι το «εσύ». Δεν ισχύει όμως το ίδιο για το μετάφρασμα «Εχθρός ο πού 'ναι του λαού, για αντίμαχο να παίρνεις» («Τον του δήμου εχθρόν πολέμιον νομίζειν» έλεγε ο Κλεόβουλος ο Ρόδιος), κι όχι μόνο γιατί εκείνο το «ο πού» ηχεί παλαιοδημοτικιστικό, αλλά και γιατί ο αναγνώστης πρέπει μέσα σε λίγες λέξεις που διαβάζονται δίχως ανάσα, να εννοήσει αστραπιαία ότι το υποκείμενο του πρώτου ημιστίχιου («ο εχθρός») μεταπίπτει στη θέση του αντικειμένου στο δεύτερο ημιστίχιο. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με το γνωμικό του Δημόκριτου «Πολυνοήν, ου πολυμαθίν ασκείν χρη», το οποίο απορρέει από την ίδια στάση που παρήγαγε την απόφασή του Ηράκλειτου «Πολυμαθίην νόον ου διδάσκει». Οι Πανέρης-Μπαχαράκης το αποδίδουν: «Πολύστροφο νου να λαχταράς, κι όχι περισσείες γνώσεις». Σίγουρα, οι σχέσεις μετάφρασης και πρωτοτύπου δεν έχουν διαρραγεί εδώ, όμως πολύ δύσκολα θα μπορούσαμε να δεχτούμε σαν ταυτόσημα τα ρήματα «λαχταρώ» και «ασκώ», και μόνο επειδή το ένα συνάπτεται συνήθως με την ψυχή και το άλλο με το νου.